

A misztikus Gárdonyi

Ha feltennénk ma a kérdést: ki volt Gárdonyi Géza, ugyancsak általános választ kapnánk, amely csupán a hivatalos irodalmpolitika véleményét tükrözi. Éppen ezért, ha a róla kialakult közvélemény iránt érdeklődnénk, szomorúan kellene tapasztalnunk, hogy igazi arculata sajnos kevésbé ismert a mai olvasók előtt.

Ki volt ő tulajdonképpen? „Gyermeteg” gyermekíró, népszerű novellista, önfeláldozó néptanító, asztaltáncoltató spiritiszta, megrögzött nőgyűlölő, egyfajta magyar Strindberg? Avagy kíváncsi újságíró, talán szárnalmas örült, esetleg egy önmagába forduló bölcselkedő, aki kora szellemi szintjét messze meghaladva olyan mélységeket járt meg, melyet társai közül nagyon kevesen? Ki volt az „egri remete” valójában? Fantasztá, álmodozó, vagy titkokat sejtő, életrejtélyt megfejteni akaró ember? Vajon mi az oka annak, ha manapság az iskolában, vagy valamely irodalmi vita során szóba kerül Gárdonyi, szinte kizárólag az Egri csillagok kapcsán említik, s talán zárójelben felsorolnak még egy-két regény-címet vagy novellát? Sokmindent írtak és írnak ma is róla, de sajnálatos módon munkásságának, életművének éppen a leglényegesebb része felett siklanak el, így valódi mondanivalójára nem derül fény a száraz elemzések között, mert figyelmen kívül hagyják a filozófus író, a

„láthatatlan embert”, aki minden fűszálban, libbenő pillangóban, szóban és mozdulatban az emberi lét titkát kutatja, az „ént” keresi, s kutatásában nem elégszik meg hétköznapi, olcsó válaszokkal. De éppen ez

emeli ki Gárdonyit az írók tömegéből, ez teszi őt klasszikussá.

Sajnos nem egyedi eset, hogy némely alkotók háttérbe szorultak, illetve félremagyarázás lett a sorsuk, csupán azért, mert mondanivalójuk nem illeszkedett bele a mindenkori állampolitika doktrínájába. Ha meg is említették őket, nézetüket olyan pejoratív színezetben tüntették fel, amely személyiségükre, felfogásukra és így közvetve életművükre is rányomta bélyegét, s e dezinformáció elvette az olvasók kedvét, hogy alkotásaikat megfelelőképpen értékeljék, illetve azok eszméit követendőnek tartsák, magukévá tegyék. A mai, materialista tanoktól megfertőzött légkörben, a láthatatlan, de mégis olyannyira érezhető, súlyos nyomásként elménkre nehezedő, erőltetett mechanikus világnézetben – amely saját elméletét tartja a valóság egyetlen objektív képének – nincs helye a szabadon filozofáló, teista-idealista, magukat örök lelkeknek tekintő, istenkutató Gárdonyi-knak. Ha a kortárs olvasók meg is látták ezen gondolkodók műveinek szellemi értékét, a későbbi nemzedékek már elvesztették – az iránta való fogékonyságukat.

Vajon mi készítet egy író, hogy titkosírásba temesse gondolatait? Miért kell rejtjelek mögé húzódnia a szavak mesterének és bűvárnak, kinek élete éppen nem a hall-

gatás, hanem a kitarulkozás, aki nem elfordulni akar az emberektől, hanem épp ellenkezőleg: tanítani s felrázni szeretné őket, vagy éppen velük együtt örülni? A művészet elefántcsonttornya nem annak való, aki „lámpás”-sá akar válni, s művészetét misszióvá nemesíteni („A tanító olyan lámpás, mely minél inkább világít másoknak, annál inkább fogyasztja önmagát.” – írja Gárdonyi A lámpás című kisregényében), sem annak, aki először önnön kétségeit akarja feloldani, hogy még véletlenül se csapjon be másokat, aki kutatva faggatja a lélek természetét, mivel nem tud megelégedni a holt anyaggal. „A lelkem kérdőjele az égig nyullad!” sóhaja egész írói pályáját áthatja.

Poeta natus et poeta doctus – Gárdonyi egy személyben volt mindkettő. Mielőtt részletesebben belemélyednénk műveibe, néhány mondat erejéig hadd emeljük ki legjellemzőbb stílusjegyeit.

Mestersége minden csínját-bínját ismerte. Novelláinak sziporkázó stílusa, rendkívül könnyed, természetes hangvétele a legfényesebb bizonyíték erre. Elbeszélései széles skálán mozognak, olyanok, mint különböző féldrágakövek: mindegyiknek van egyfajta színe, erezete, formája és misztikus deleje, amely speciálisan jellemző rá, s amely egzotikus vonással ruházza fel sorait. Alakjai megelevenednek a holt papíron, s fantáziánk világszínpadán úgy játsszák el kiszabott szerepüket, hogy szinte kibújnak a cselekmény szorításából, fittyet hányanak a prózai megkötöttségnek, s vagy lírai szférákban lebegnek, vagy a mindennapi élet spontánságával, humorával szólalnak meg. Gárdonyi jellemábrázolásának ez a rendkívüli erőssége; alakjai nem papírmásé figurák vagy élettelen marionettbábuk, hanem mesterük hű szolgálói, akik nem kényelmetlenül feszengenek jellemruhájukban, nem tudván azonosulni azzal. Ezért nem érezzük „írott”-nak e műveket, ezért nincs keserű szájízünk egy-egy novella olvastán, mert közben el is felejtjük, hogy tulajdonképpen csak egy könyvet tartunk a kezünkben. A szer-

ző képes elhíttetni velünk, hogy mi is ott vagyunk, ott állunk alakjai mellett, mindjárt rátesszük kezünket valamelyikük vállára, vagy együtt nevetünk velük. Élő személyeknek tudjuk elfogadni őket, anélkül, hogy papírosszag vagy könyv-íz rontaná el örömeinket.

De hadd álljunk meg most néhány perc erejéig, s vessünk egy pillantást a hivatalos adatokra is, nyommon követve Gárdonyi életének és írói pályájának alakulását.

Azt a hírt hagyta maga után, hogy rideg és zárkózott ember volt, befelé néző lelki fronttal – írta róla Móra Ferenc, de a huszonöt évig remetei magányban élő író maga is elég okot szolgáltatott a róla szóló legendákhoz. Élete, különösen gyermek- és ifjúkora rendkívül mozgalmas volt. Apja, aki egész életében büszke volt Kossuth és Petőfi barátságára, Világos után fokozatosan nyomorba süllyedt, s Gárdonyi (azaz akkor még Ziegler) az úri és paraszti világ választóvonalán nő fel, hogy a szűkös tanítóképzős évek után mint néptanító megismerje a teljes kiszolgáltatottságot. Basáskodó plébánosok, pökhendi nagygazdák, irodalmárkodó félegzisztenciák örlik életét, s mindezt betetőzi a magánélet többszörös csődje, a reménytelen szerelmek, s a rosszul sikerült házasság.

1885 fordulópont életében. Búcsút mond a tanítói pályának, s megkezdí újságírói tevékenységét. Első jelentősebb alkotása az 1894-ben napvilágot látott A lámpás c. kisregény, majd verses- és novellakötetei is megjelennek, melyekben már a későbbi filozófus novellista is megmészólal; első elbeszéléskötetei csak szárnypróbálgatások, de már ott is megmutatkoznak a későbbi „oroszlánkörömök”. Az alapélmény sok esetben „a társadalom aszott velejű törvényei” ellen való tiltakozás, lázadás, valamint éles egyházellenesség. Ez utóbbit felhasználva néhány „méltatója” megpróbálta őt is besorolni az ateista-materialista szerzők közé, egyes életrajzírók pedig még marxistának is kikiáltották volna, de ha reális szemszögből vizsgáljuk

erőlködésüket, láthatjuk, milyen nevetségesek azok. Gárdonyi halálos ágyán elutasította ugyan az utolsó kezetet, mondván: „az Isten az én szívemben lakik” – de éppen ezzel bizonyította mély hitét, amely nem tradicionális rituációkon és dogmákon, hanem lelki megvalósításon alapult.

Gárdonyi egri házába húzódva találta meg az alkotáshoz szükséges nyugalmát, ez idő alatt sorra jelennek meg kötetei, ekkor írja legnagyobb műveit, legérettebb alkotásait, melyek meghozzák számára a közönségsikert is. Nagy regényeinek sorát az Egri csillagok nyitja meg, majd nemsokkal azután, 1901-ben megjelenik A láthatatlan ember. Ekkor már „teljes fegyverzetben” áll előttünk, bölcselkedő hajlamának, gondolatiságának gazdag tárházába enged bepillantani, ízelítőt adván a keleti filozófiák ihlette gondolatok bő áradatából.

A világháború, s az azt követő Trianon tragédiája még szomorúbb magányba taszította – az esztelen öldöklés, s a nemzetet pusztulással fenyegető örület ellen magányosan átkozódik, de olykor-olykor cikkeiben is mennydörög: „Addig nem érdemli meg az ember az ember nevet, míg minden kardból ekevas, és minden ágyúból harang nem lesz.” Elbeszéléseiben, regényeiben ugyan nem érezteti ezt a káoszt, legtöbbször idilli hangulatot teremt, ugyanakkor ez nem valamiféle giccses-szirupos escapeizmust jelent. Felülemelkedve a mindennapok sivár tülekedésén és a hiábavaló célok hajszolásán, meditatív, bölcselkedő jelleget kapnak írásai, sorai mögött a nagy miértek kérdései s válaszai húzódnak meg.

Sorra adják ki regényeit, novelláit, drámáit (Az öreg tekintetes, Isten rabjai stb.), de egyik legfontosabb alkotását, Titkosnaplóját csak többszöri sikertelen próbálkozást követően, halála után fél évszázaddal, 1969-ben sikerül megfejteni.

Most pedig adjuk át a szót magának Gárdonyinak, valljon ő önmagáról két nagy regénye, a „legkedvesebb”-nek tartott Láthatatlan ember (1901), a „legszebb”-nek neve-

zett Isten rabjai (1908), valamint Titkosnaplója és néhány novellája alapján. Ne várjon most részletes műelemzést a kedves olvasó, megtalálható az jónéhány utószóban és Gárdonyiról szóló monográfiában. Célunk kizárólag annak elemzése, hogy a Gárdonyira olyannyira jellemző, lelkieket kutató, filozofáló alkat miből, milyen forrásból meríthette ismereteit, illetve miként, s hogyan forrta ki magát mindez, nemcsak az alkotásokban kapva helyet, hanem az alkotó magánéletében is.

Visszatekintve gyermekkorára, Gárdonyi így emlékezik eszmélkedése éveire:

„Megtalálom azokban a csekély emlékjegyekben a karakterem első szálait, az indulataim első fellobbanásait, a megfigyelésekre való hajlandóságot, a számok világa iránt való közömbösségemet, a természeti szépségek iránti fogékonyságot, érzelmi érzékenységemet, hibáimat és erényeimet, s itt-ott már az azonosító képességemet, mely nélkül írni nem lehettem volna. Megtalálom már abban a fejletlen testi életben is a lelki élet iránt való hajlamot, a behúnyt szemmel járónak világosság felé való ösztönös fordulását.”

A láthatatlan ember című regényét az ifjúsági művek közé süllyesztette az utókor, elhallgatván szellemi értékeit, s csupán egy történelmi keretbe illesztett szerelmi regényé

imponáló bátorságával hódítja meg a gyermekek szívét.”

Történelmi, ugyanakkor én-regény is ez a mű. Tudományos érvekkel és a hunok életmódjának részletes leírásával eloszlatja azt a téves nézetet, melyet az európai, főként a keresztény államok hamis propagandája festett Attiláról, az ősmagyarokról és Árpád népéről. Civilizálatlan barbároknak szokták őket feltüntetni – s sajnos ezt teszik mind a mai napig –, kultúrátlanságukat kihangsúlyozva kigúnyolják „pogány” szokásaikat. (Zárójelben megjegyezzük: ez lehetett az egyik oka annak, hogy a magyarságban kialakult, s mind a mai napig tart egyfajta kisebbségi érzés, s ezzel párhuzamosan egy mindenáron Nyugat felé való törekvés.) De Gárdonyi úgy mutatja be Attilát és környezetét, mint egy erőskezű és rendkívüli képességű, ugyanakkor nemes jellemű, művelt fejedelmet és uralkodót. Az ő közvetlen emberei nem mindenre kapható, hízelkedő udvaroncok vagy hidegfejű politikusok, mint az úgynevezett civilizált császári udvarban.

A hun-magyar rokonság eszméje érződik ábrázolásában. Szerteágazó kutatómunka előzte meg művét, még a catalaunumi síkon is körülnézett, minden fellelhető forrást végigbongészett. Nagy gondot fordított arra, hogy Attila udvarát kulturális szempontból is úgy mutassa be, hogy ez-

vallja: „ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan”. „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.” – írja. Egész életművében őt, a láthatatlan embert próbálja érzékelhetővé tenni, őt keresi, kutatja írásaiban. A történetnek, a mesének eredetileg csak olyanféle szerepet szánt, mint „mikor a szobrok talpazatát virággal ültetik körül: a gyermekek és a nők a virág iránt érdeklődnek, a komoly ember a szobrot nézi.”

Az igazán lényeges a kik vagyunk, mit akarunk kérdés-csoportja, ezt boncolgatja Gárdonyi, sokszor szinte önmagával vitatkozva, érvelve, máskor pedig szónoki hévvel, pozitív értelemben vett pátosszal. Érdekes módon ez az énkutatás, az önmegvalósítás utáni intenzív vágy alapkövét adja az ó-ind vagy védikus filozófiai rendszernek, amelynek forrásmunkáiról, a különféle Upanisadokról, Puránákról, a Rg-védáról, a Mahábháratáról, valamint a rendkívül gyorsan népszerűvé vált Bhagavadgítáról készült német és angol fordítások a múlt században láttak először napvilágot, s tagadhatatlanul nagy hatással voltak a kor nyugati értelmiségére. Goethe, Schopenhauer, Nietzsche, Hegel, Kant és Schlegel (aki első ízben fordította le a Gítát németre) a német transzcendentalisták, Thoreau, F. Hedge, W.J. Potter és Emerson az amerikai transzcendentalisták közül, Dosztojevszkij, Tolsztoj gróf és Csehov az orosz írók, Balzac, Hugo és Flaubert a franciák, míg Blake, Shelley, Sir Walter Scott, Dickens és Kipling az angol irodalom nagyjai közül mind ihletet, inspirációt merítettek az ó-ind bölcséleti művekből, s azok tanításának sarkköve, a lélekvándorlás, valamint az ún. karma-törvény, életfelfogásuk szerves részévé vált. Érthető hát, hogy ez a Misztikus Keletről jövő hullám a XIX. századi magyar írókat és gondolkodókat sem hagyta érintetlenül. A védikus irodalom tana Petőfi (Halhatatlan lélek), Arany (Honnan és hová?) és Madách mellett Gárdonyiban hagyott legmélyebb nyomot, mint ahogy erre Tit-

„Június végén, július első napjaiban kezdtem megérteni a Védánta-filozófiát, s ez az én negyedik forradalmam.”

fokozta. Az 1973-as kiadás utószavában olvashatjuk: „Lehet, hogy modern lélektani regénynek készült a Zéta-regény, de az Egri csillagokkal együtt csakhamar népszerű ifjúsági olvasmány lett. (...) A trák származású művelt görög, aki másodszer önként vállalja a rabszolgaságot, csak hogy Emőke közelébe férkőzhessen, kitartó szorgalmával, szerelmi állhatatosságával s mindenütt

által szétoszlassa a „barbár” megbélyegzést, s nem utolsósorban az sem véletlen, hogy Bial táltos szájába adja a mű filozófiai mondanivalóját alkotó szavakat.

Az egyszerű történetbe ágyazva Gárdonyi elmondja mindazon gondolatait, melyek lelkének „égig-nyúló kérdőjelei”-ként leginkább foglalkoztatják. Számára az ember nem csontvér valóság, Saint-Exupéryvel együtt

kosnaplójának 1920-as feljegyzéséből is fény derül:

„Június végén, július első napjaiban kezdtem megérteni a Védánta-filozófiát, s ez az én negyedik forradalmam. (...) Előbb is olvastam már, de nem értettem, csak július elején, hogy a keresztény vallásnál tökéletesebb.”

Az eredmény egy rendkívül érdekes ötvözet: írónk teista felfogása és idealista filozófiája nem veszett el, sőt csak gazdagodott, s egy kiforrott, tisztult formában tökéletesedett. De mielőtt rátérnénk arra, hogy a Védák ismeretében mennyire változott meg, teljesedett ki Gárdonyi szemléletmódja, s mindez hogyan épült be műveibe, a könnyebb megértés és a jól kivehetőség érdekében hadd vázoljuk fel néhány mondat erejéig a Védá filozófia ide vonatkozó főbb tételeit.

Énünk nem ez az anyagi, fizikai test, de még csak nem is az, amit mi európaiak léleknek hiszünk, vagyis az érzelmvilágunk, hanem a szívben lakozó ún. átmá, azaz önvaló, mely nem-anyag, transzcendentális, időtlen, mindig létező, s nem pusztul el a test halálával. Az átmá Isten szerves része, s bár bizonyos minőségi vonásaiban egyezik természetük – mindkettő örökkévaló, s természetükből adódóan tudatosak, valamint örömteliek –, ugyanakkor a mennyiségi különbség is lényeges – egyik mindennek az eredete, teljesen független mindentől, míg a másik alárendelt szerepet játszik; szabad akaratából választhat: vagy a Legfelsőbb híveként él, vagy pedig az illuzórikus anyagi energia fennhatósága alatt próbálja élvezni az anyagi világ örömeit. Az önvaló eredete tehát a tökéletes harmóniát megszemélyesítő lelki világ, melynek elhagyására egyedül önző, egyeduralomra vágyó elképzelések kényszeríthetik. Így kerül az idő és tér jellemezte anyagi szférákba, ahol a születés és halál körfolyamatában egyik testből a másikba vándorol. Ez az ún. reinkarnáció. E körfolyamatban az emberi lét a legfontosabb, mert ebben a lélek tudata kevésbé burkolt, racionális gondolkodással bír, vagyis ké-

pes önnön léte felett elmélkedni, a jó és a rossz között választani. Az emberi lét tehát nagy felelősséggel jár: miután már nem az ösztöneinkre vagyunk csak szorítkozva, hanem gondolkodó, lételemző, fejlett szellemi-logikai képességekkel megáldott lények vagyunk, mi magunk felelünk tetteinkért. A hatás-ellenhatás törvényét a szanszkrit terminológia karma-törvénynek hívja. A védikus bölcsék, akik már Newton előtt néhány évezreddel leírták a hatás-ellenhatás törvényét, azt tanították, hogy az ember sorsát saját vágyai, valamint

„Vágyak s kívánságok mozgatnak, siettetnek, nyugtalanítanak szünetlen bennünket, amik ha teljesülnek, éppannyi új vágyat szülnek. Hát ezért élünk?”

az ebből születő tettei határozzák meg, de nemcsak ebben az életében, hanem eszerint kapja következő testét, képességeit, környezetét stb. Ezek szerint tehát jelen testünk és helyzetünk is előző életünk eredménye. A védikus filozófia szerint az emberi életben meg kell ragadnunk a ritka lehetőséget, hogy az önmegvalósítás tudományával, valamint az Istenről szóló teljes tudat kifejtésével, vagyis a különféle szellemi jóga folyamatok által kiszabaduljunk e körforgásból, s eredeti, lelki valónkban visszatérjünk az idő és tér nélküli örök transzcendentális világba, ahol a tökéletes harmónia, a teljes szeretet uralkodik.

Gárdonyira a védikus eszmék igen meggyőzően hatottak, azonosult velük, s életfilozófiájának szerves részévé váltak. Titkosnaplójában, amely fényt derít legbelsőbb gondolataira, s ahol még regényeinél is világosabban fogalmazza meg lelki élményeit, tisztán láthatjuk, miként éli át mindezt:

„Vágyak s kívánságok mozgatnak, siettetnek, nyugtalanítanak szünetlen bennünket, amik ha teljesülnek, éppannyi új vágyat szülnek. Hát ezért élünk? Vagy ezek volnának

annyira érdekesekek, hogy érettük érdemes vakon, vagy bénán, vagy kolduskenyéren is élnünk? Vagy mert ösztönünk mélyén él a tudat, hogy állati testbe zárt istenek vagyunk, örökké voltak – örökkévalók? S az örökkévalóságban annyi a mindenféle lehetőség: még boldogok is lehetünk?”

A védikus filozófia szerint helytelen vágyaink következtében válunk az anyagi törvények alárendeltjeivé, s mindaddig szenvedésre, boldogtalanságra vagyunk kárhoztatva, amíg egoista, anyagi vágyakkal rendelke-

zünk. Ugyanakkor a cél nem a vágyak teljes megszüntetése, hanem azok nemesítése, lelkivé alakítása, melynek jellemzője az önzetlen, érdeknélküli istenszeretet. Gárdonyi csodálatosan fogalmazza ezt meg Isten rabjai című művében, a Jancsi és Szikárdiusz fráter közötti beszélgetésben:

„A részeg jókedvét nem zavarta az esés. (...)

— Látod – mondta (Szikárdiusz) Jancsinak –, ez az ember látszik neked, hogy úr, pedig nem úr. Rab. Testnek rabja. (...)

A csoport közepén egy asztalka állott. Az asztalkánál egy agg zsidó ezüst dénárokat olvasott három fiatal elé. A negyedik a fejét a jobb vállára hajlítva írt sebesen.

— Látod: pénz rabjai.

És szótlanul haladt tovább.

Lenn a hévízi malomnál három bársonydolmányos, bársonysüveges úr lovagolt el. A szél a lovak sörényét balról-jobbra borzolta.

Ragyogott rajtuk a sok aranylánc, süvegükön a boglár, karjukon az ékes kövek. A lovak csótára is csillogott a kövektől.

(Folytatás a 44. oldalon.)

A MISZTIKUS GÁRDONYI

(Folytatás a 17. oldalról.)

— Látod – mondta Szikárdiusz –, pompa rabjai.

Jancsi utánuk bámult.

— Mindenki rab-e? – kérdezte félénken.

— Mindenki – bólintott Szikárdiusz.

— A király is?

— A király is. (...)

— Mink is rabok vagyunk-e?

— Mink is.

— Mink kinek a rabjai vagyunk?

— Isten rabjai, fráterkám.

Szótlanul mentek tovább.

A révhez értek. Szikárdiusz ottvártukban rámosolygott a fiúra:

— Vajon mit gondolsz tied feje: kinek jobb rabja lenni? Úrnak-e, földbirtoknak-e, pénznek-e, asszonynak-e vagy jóságos Istennek?”

Mintha csak Vörösmarty Csongor és Tündéjének különféle alakjai elevenednének meg: a kereskedő, a király, a tudós stb., akik a maguk módján, vágyaik alapján keresik az élet tökélyét. Keresik – mindhiába. Mert a boldogság „kék madara” nem közönséges lény, aki leszáll minden bokorra és fára, akit talmi dolgokkal, pénzzel, hírnévvel, akadémikus tudással meg lehetne szelídíteni. Gárdonyi szimpátiája egyértelműen a lelki emberé, aki önkaratból, szeretetből válik alárendeltté, mégis ő a legszabadabb, hiszen nem véges anyagi dologtól függ, hanem a Legfelsőbbtől, az édes Abszolúttól, így úgynevezett lemondása a legnagyobb gazdagság.

„A lelki életre törekvő akar a legtöbbet, amikor azt mondja: semmit sem akarok ezen a Földön.” – mondja az író.

Gárdonyi tisztában van azzal a védikus törvénnyel, amit a fizikában csupán hatás-ellenhatásnak neveznek, de amely szorosán összefonódik mindennapi életünk minden mozzanatával. Minden cselekedetünknek

van jó vagy rossz gyümölcse, vagy visszahatása, vagyis karmája – mondják a Védák –, s ezek sokszor csak évek múlva érnek be. Gárdonyi Mihály fráterrel mondatja el ezzel kapcsolatos gondolatait Az Isten rabjai c. regényében: Jancsi ártatlan kérdésre („Mi történne, ha valaki váratlanul pofon csapna, atyám?”) a bölcs szerzetes így válaszol: „Hát fiam, mindjárt tudnám, hogy bűnös vagyok-e vagy ártatlan. Ha bűnös vagyok, akkor elszenvedem. Ha pedig nem vagyok bűnös ... arra gondolok, hogy fiatalságomban bizonyosan követtem el valami olyan rosszat, amiért arculcsapást érdemeltem volna. Most érkezett meg.”

A karma törvénye természetesen nemcsak az egyénre korlátozódik, hanem kihat a családra, közösségre, tehát létezik családi, nemzeti karma is; egy népnek ugyanúgy felelnie kell múltjáért, mint az egyéni embernek. Mindez azonban a javunkat szolgálja, de csakis akkor, ha nem merő véletlennek, oktalan sorscsapásnak (ellenkező esetben vakszerencsének), esetleg mások hibájának, hanem isteni leckének véljük, s így levonjuk belőle a megfelelő következtetést.

„Az egyes ember csak azt érzi, hogy egy napon borzasztó felfordulás zúdul reá, s a szenvedéseknek szertelen-szörnyű forgatagába került. Nem tudja, hova kapjon, kapaszkodjon, hogy vergődjön ki a veszedelemből. Keserűségében fölkiált:

— Ó, Istenem, mily szerencsétlenség!

De a századokkal később élő ember látja, hogy a nemzet sorsa abban a szerencsétlenségben vált szerencsésebbé: tisztult és javult. Nemesebb fajú teremtetések léptek a tökéletlenebbek helyére, s a földtekének azon a kis részén rendezettebb, virágzóbb az élet.”

Az író ezen a nyomon továbbhaladva kifejti, hogy a magyar nemzet egyik legnagyobb történelmi tragédiája, a tatárjárás (amely után szétdőlt, felperzselt országunkban a legjöllelkűbb becslések szerint is legfeljebb kétszáz ezer magyar maradt) szintén nemzeti karmánk eredménye, a népünkre sajnos oly jellemző nemtörődömség, egymás közötti civa-

kodás, széthúzás, pazarló, dínomdánom életmód stb. egyenes következménye. „Ha nemcsak a templomban lennének keresztények!” – sóhajtja az Isten rabjainak egyik főhőse, a szentéletű Margit, aki tudatában van az általános erkölcsi romlásnak, amely fokozatosan sorvasztotta a nemzet életét, nem csupán lelkileg, hanem ebből következően gazdasági és politikai téren is. Margit éppen ezért tudatosan és szívből vállalja a lelki életet, mivel ismeri, ugyanakkor helyesli is apja, IV. Béla múltbéli fogadalmát, aki úgy kívánta a nemzet bűnös élettől felborult karma-mérlegét helyrebillenteni, hogy saját, még meg nem született gyermekét Isten szolgálatának ajánlotta. Mindebbe most nem kívánunk részletesen bele-mélyedni, de talán egy másik tanulmányának érdekes anyaga lenne egy olyan história elemzés, amely azt kutatná, hogy az egyes történelmi események milyen visszahatással jártak, amely az ok-okozati kapcsolatból az univerzális törvényt mutatná föl.

E kis kitérő után térjünk vissza a védikus bölcelet egy másik lényeges filozófiai pontjához, a lélekvándorláshoz. Megjegyzendő, hogy Gárdonyi több alkotásában is szinte szó szerint idézi a védikus filozófiát. Például, a Bhagavad-gítá, az ó-ind bölcelet kiemelkedő összefoglaló műve így ír a reinkarnációról (2.22.): „Miként az ember leveti elnyűtt ruháit, és újakat ölt magára, úgy adja fel a lélek is az öreg és hasznavehetetlen testeket, hogy újakat fogadjon el helyükbe.” Gárdonyi ugyanerről: „...az ember nem test, hanem lélek: a test csak ruha; ha elszakad, újat osztanak a világ-magazinból.”

Ugyanakkor az ó-ind filozófiában jártas embernek nem kerülheti el a figyelmét, hogy Gárdonyi esetében fel sem merülhet a plagizálás, divatoskodás vagy gépies ismétlés gyanúja, olyannyira egyéni megfogalmazásban, saját kútfőből, méginkább átélte, megtapasztalt életérzésként csengnek sorai. A láthatatlan ember című regényében meggyőző érvekkel, szókratészi logikával bizonyítja a reinkarnációba vetett hitét. Bial tál-

tos így beszél Zétához:

„— Nem vagyunk állatok. Hm. De hátha az állatok is emberek?

— Emberek?

— Emberek, más-más testi formákban élő emberek.

— Nem értem, uram, bocsáss meg.

— Mielőtt ember voltál, voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, orosz-lán, minden-minden.

— Bizonyos ez?

— Bizonyos-e, hogy mindennek van előzménye?

— Az bizonyos.

— És az előzménynek is előzménye?

— Az is bizonyos.

— Nem is lehet másképpen. Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat?

— Nem én, uram.

— Nem ismeresz-e embereket, akik prédalesők, hálófonók, mint a pók?

— Ismerek.

— Nem ismeresz-e olyanokat, akik gyűjtenek, mint a hörcsög, akik vérengzők, mint az orosz-lán, vagy gyávák, mint a nyúl, vagy szolgálatra való, mint a ló, vagy alattomosak, mint a kígyó? Mi egyéb ez, ha nem marad-

vány az előbbi életnek a természetéből?

— De mire volna ez jó, uram, a léleknek ez a minden testen való átutazása?

— Mire jó? Tudja az, aki elindított. Én csak azt gondolom, hogy erőérzésre jó. Az értelmünk erősödik, mint a növekvő csillag fénye. Minden halál vedlés. Vedlés után megújult testben, megújult erőben élünk a következő vedlésig. Aztán megint egy fokkal előbbre.

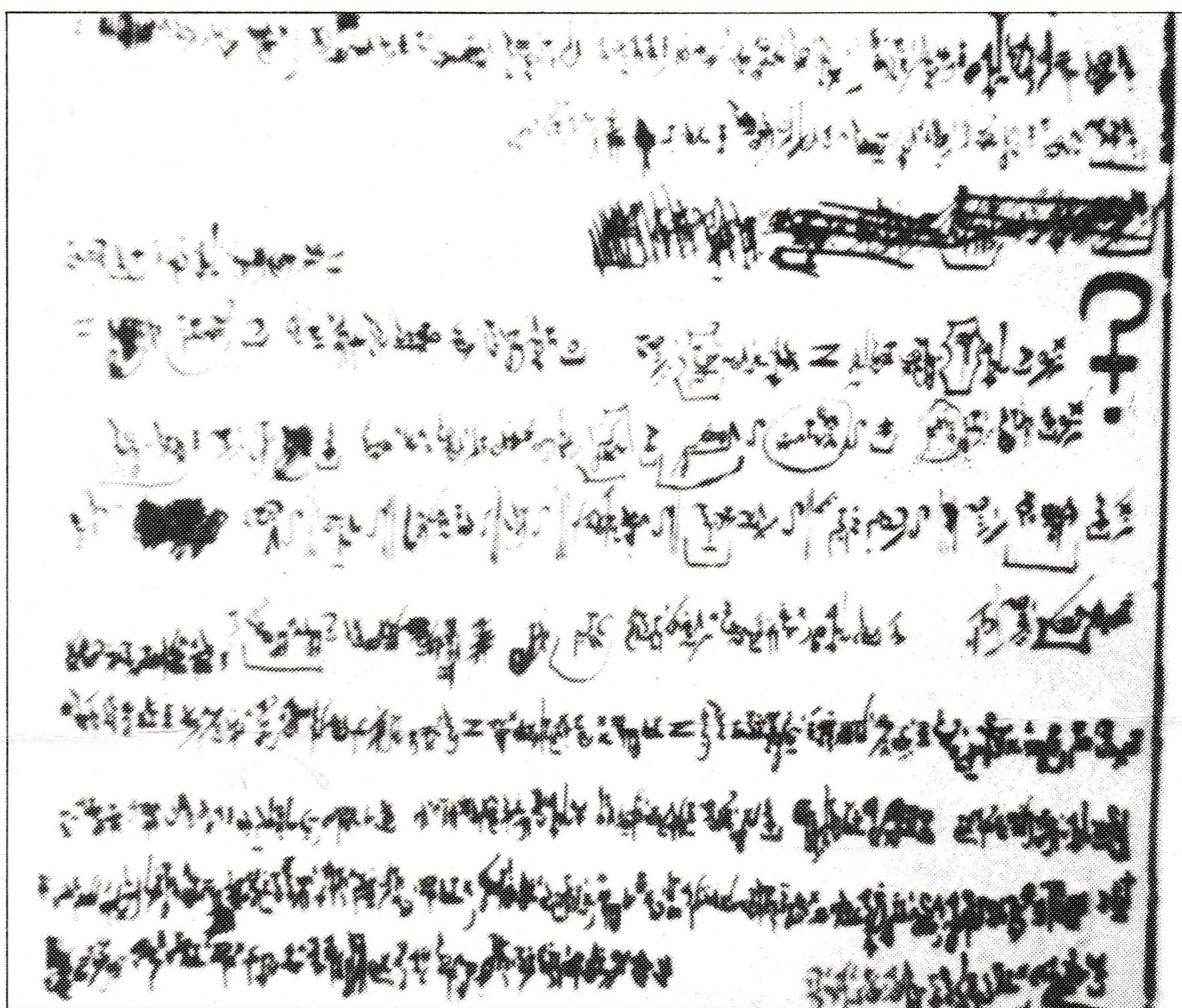
— És aztán, ha emberek is voltunk?

— Megint egy fokkal feljebb: még tökéletesebb testformába jutunk. Csak semmittevésbe nem. Az élet: mozgás. Mozog maga a Teremtő is szünetlenül. Az embernek is mozognia, alkotnia, küzdenie kell. Minden formában, csak hogy más-más helyen, más-más ütközők között. De egyre világosabb az értelmünk, jobb a szívünk, nemesebb a kezünk.

— De én nem emlékszem arra, hogy mi voltam, micsoda tapasztalatokat gyűjtöttem előző életeimben.

— Hát minek is emlékeznél? Érdekel téged, hogy két éves korodban mért sírtál, mért neveltél, mivel játszottál, hogy gondolkodtál? Egy minutumra, ha érdekel.”

Részlet a Titkosnaplóból

nem tiszavirág életű az élmény, melyet életműve nyújt, s ha a cselekmény el is fakul, megmarad, visszhangra talál bennünk az író személyisége, s az alkotói szándék. „A történetet elfeledjük, de a karaktereket nem. Tehát nem a mese gazdagít bennünket, hanem egy lélek megismerése.”

Hely hiányában csak néhány részletet tudunk idézni a gondolatgazdag életműből. Természetesen folytathatnánk még a felsorolást, hiszen számos filozófikus indíttatású novellája ismert még, s regényeiről szólva sem törekedhettünk a teljességre. Célunk nem is ez volt, csupán az érdeklődés felkeltése, hogy a róla kialakult képben az „ifjúsági író” helyét átvehesse a filozófus, akinek humanizmusa, segíteni akarása nem olcsó mutatvány, s aki minden erejével azon fáradozik, hogy lelki gondolkodásra nevelje olvasóit; mulandó és kisztílú harc helyett magasrendű küzdelemre szólít, önmagunk, hamis énünk, álelképzeléseink legyőzésére, a „lelki szem”-mel való látásra buzdít minden nagy alkotásában. Olyan szellemi értékek felkutatására és gyarapítására, amelyek nélkül bizony nem mondhatnánk el az emberi fajról, hogy csupán abban különbözik feltételezett ősétől, hogy leszállt a fáról, s immár szőrtelen testét divatosan szabott öltöny fedti. Hogy ne a zolai szemlélet domináljon, ne kerekedjen felül az „állat az emberben”, hanem győzzön Gárdonyi nézőpontja, aki keresi az „emberben az angyalt”.

Baudelaire dekadens érzése a „romlás virágai”-t kereste, Gárdonyi virágokat fedezett fel a romlásban is. Szíve tiszta eszmények után vágyott, melyekért érdemes élni. Így hát mindaddig közöttünk van, amíg azonosulni tudunk céljával, ha képesek vagyunk „láthatatlanságában” is felfedezni őt. Búcsúzzunk tőle sírfeliratnak is beillő versével:

Ha meghalok

*Ne nézzetek rám borzalommal, ha meghalok:
az a halott a koporsóban nem én vagyok.*

*Csak hamu az, elomló televény.
A láng eltűnt. A láng – az voltam én.*

*Sorsomnak gyászán se könnyeztetek,
s ne mondja a pap: „Íme porba hullt!”
Sirassátok az árva gyermeket,
s ne a rabot, aki megszabadult.*

*S mikor a szónok a sírnál beszél,
és végül kiált: „Hát Isten veled!”
Ne le a sírba integessen nékem,
fölfelé nyújtson búcsúzó kezét!*

*

Vida Dénes

E tanulmány először 1987-ben egy chicagói előadáson hangzott el.